

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Бухгалтерський облік»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою – «Використання облікових документів при виявленні та
розслідуванні корисливих зловживань в окремих сферах економічної
діяльності»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою
Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін Протокол
від 29.08.2023 № 2

Розробник:

доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат економічних наук Парфентій Л.А.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту Сумського державного університету, кандидат економічних наук, доцент Кравченко О.В.
2. Завідувач кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету №2 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат економічних наук, доцент Ткаченко С.О.

План лекції

1. Дослідження бухгалтерських документів, пов'язаних з готівковими та безготівковими розрахунками.
2. Методика проведення судово-бухгалтерської експертизи правопорушень, пов'язаних із ухиленням від сплати податків на підприємстві.
3. Експертне дослідження операцій з розрахунків із персоналом на підприємстві.

Рекомендована література:

Нормативна

1. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
3. Про Державну фіскальну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 року № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>.

Основна

4. Базась М. Ф. Теоретико-методологічні засади судово-бухгалтерської експертизи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : МАУП, 2007. 488 с.
5. Бандурка А.М. Судебная бухгалтерия : учебное пособие / А.М. Бандурка и др. Харьков : ООО „Изд-во „ТИТУЛ”, 2007. 468 с.
6. Береза Н. Правові основи призначення і проведення судово-бухгалтерської експертизи в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 127-131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2016_2_26.
7. Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. К. : Видавнича компанія «Воля». 2004. 656 с.
8. Глібко В.М., Бушчан О.П. Судова бухгалтерія : підручник. К. : Хрінком Інтер, 2007. 224 с.
9. Грабова Н.М., Кривонос Ю.Г. Облік основних операцій в бухгалтерських проводках : навч. посіб. [3-є вид., доп]. К. : А.С.К., 2006. 416 с.
10. Гудзь Н. В., Денчук П. Н., Романів Р. В. Бухгалтерський облік : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : ЦУЛ, 2016. 424 с.
11. Камлик М.І. Судова бухгалтерія. К. : Атіка, 2003. 592 с.
12. Мельник Н. Г., Михайлишин Н. П. Бухгалтерський облік у системі заходів боротьби з корупцією. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 17. С. 844-848.
13. Нестеренко А. С. Судова бухгалтерія : навч. посіб. / А. С. Нестеренко, С. В. Березовська ; Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса : Фенікс, 2016. 353 с.
14. Писарчук О. В. Особливості організації бухгалтерського обліку підприємств в контексті змін закону України "Про бухгалтерський

облік та фінансову звітність в Україні". *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 20. С. 1016-1020.

15. Скоробогатова Н. Є. Бухгалтерський облік : навч. посіб. К. : Нац. техн. ун-т Укр. "Київський політехн. ін-т ім. І. Сікорського", 2017. 247 с.
16. Стельмашук А.М., Смоленюк П.С. Бухгалтерський облік : Навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 528 с.
17. Харченко С. І. Бухгалтерський облік виконання бюджетів : монографія. Кн.2. К. : Кондор, 2016. 544 с.
18. Шаманська В.М., Шаманська С.О., Головка І.В. Судова бухгалтерія : навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 454 с.

Додаткова

19. Горай О. С. Бухгалтерський облік зобов'язань та активів, що втрачено або пошкоджено в результаті бойових дій та окупації державних територій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 2. С. 69-77.
20. Ізмайлов Я. Бухгалтерський облік нарахування та використання ресурсів на інвестиційно-інноваційний розвиток підприємства. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2017. № 1. С. 6-20.
21. Ізмайлов Я. Бухгалтерський облік проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт підприємств. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2016. № 10. С. 9-22.
22. Максименко І. Я., Ганноцька К. С. Особливості обліку орендних операцій: бухгалтерський та податковий аспекти. *Економіка та держава*. 2019. № 11.
23. Матюха В. І., Мисака Г. В. Бухгалтерський облік розрахунків підприємства за товарними операціями. *Молодий вчений*. 2018. № 1. С. 933-936.
24. Мервенецька В. Організаційна культура та бухгалтерський облік вітчизняних підприємств. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2016. № 9. С. 26-35.
25. Морозовська Г. Бухгалтерський облік неприбуткових організацій: приклади операцій. *Все про бухгалтерський облік*. 2017. № 2 (спецвипуск). С. 23-38.
26. Поникаров В.Д. Судебно-бухгалтерская экспертиза : учебное пособие / В.Д. Поникаров и др. Харьков : Арсис, 2002. 240 с.
27. Романів Є. М., Дида О. В. Бухгалтерський облік і оподаткування неприбуткових організацій: особливості та порядок проведення в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 1290-1294.
28. Сторожук Н. Судово-бухгалтерська експертиза: критичний огляд нормативно-правового регулювання, методології та організації. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2009. № 6. С.43-49.
29. Чумаченко М., Белоусова І. Дискусійні проблеми обліку витрат і калькулювання собівартості продукції. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2008. № 10. С. 3-7.

Текст лекції

1. Дослідження бухгалтерських документів, пов'язаних з готівковими та безготівковими розрахунками

Основними завданнями бухгалтерського обліку грошових коштів, розрахунків і кредитування є:

- повсякденний, систематичний облік і діючий контроль за збереженням грошових коштів і доцільним їх використанням;
- своєчасне і правильне відображення і контроль за розрахунковими взаємовідносинами з покупцями, замовниками, постачальниками, підрядчиками, фінансовими органами, профспілками, робітниками та службовцями та іншими дебіторами і кредиторами;
- достовірний, діючий облік і контроль за одержаними банківськими кредитами, використання їх за призначенням і своєчасним погашенням;
- систематичний і всебічний облік і контроль за внутрішньогосподарськими і внутрішньовідомчими розрахунками, а також операціями по фінансуванню і цільовим надходженням коштів.

Ці завдання бухгалтерія вирішує за допомогою документального оформлення - реєстрації в системі синтетичних і аналітичних рахунків всіх операцій з грошовими коштами. При цьому безперервно відображається і контролюється рух готівки в касі підприємства, на його рахунках у банках ведеться систематичний облік і контроль за розрахунковими відносинами з підприємствами і особами, що дозволяє в будь-який момент виявити стан розрахунків з кожним дебітором і кредитором по видах боргів і зобов'язань.

Практика проведення судово-бухгалтерських експертиз показує, що саме при проведенні операцій, пов'язаних з рухом готівки в касі підприємства частіше всього допускаються істотні порушення встановлених правил ведення бухгалтерського обліку і контролю, виявляються нестачі грошових коштів, необґрунтоване їх використання.

Операції з грошовими коштами досліджують не відокремлено, а у взаємозв'язку з іншими операціями - купівлею і продажем товарно-матеріальних цінностей, розрахунками з робітниками та службовцями, підзвітними особами, дебіторами і кредиторами, утворенням і використанням фондів і ін. Так, досліджуючи операції по оприбуткуванню готівки в касі підприємства, експерт проводить зустрічну перевірку документів, що відображають операції на поточних рахунках у банку, реалізацію товарно-матеріальних цінностей, розрахунки з підзвітними та іншими особами. Встановлюючи обґрунтованість використання готівки, експерт одночасно перевіряє правильність списання виданої з каси заробітної плати, підзвітних сум, премій за рахунок заохочувальних фондів та ін.

При проведенні документальних ревізій, здійснюваних представниками установ, в обов'язковому порядку перевіряється каса і дотримання касової дисципліни в підпорядкованих їм підприємствах.

Кредитним і фінансовим органам надане право перевіряти дотримання підприємствами і установами касової дисципліни і вимагати дані про касові обороти з розподілом по джерелах надходжень і цільового використання.

Керівник підприємства відповідає за правильне і доцільне використання коштів. Він зобов'язаний систематично контролювати, своєчасність і повноту перерахувань єдиного соціального внесу, суми податків і інших обов'язкових платежів, а також не дозволяти витрату коштів не по призначенню. Особлива увага повинна надаватися забезпеченню збереження і правильного оформлення грошових документів. Зокрема, не дозволяється підписання керівником і головним бухгалтером незаповнених грошових чеків і інших банківських документів, оскільки це сприяє зловживанням з грошовими коштами.

При виявленні ревізією нестачі грошей у касі з вини касира, він зобов'язаний відшкодувати збиток. При цьому складаються кореспонденції: дебет рахунку 947 «Нестачі і втрати від псування цінностей» і кредит рахунку 30 «Готівка»; дебет рахунку 375 «Розрахунки за відшкодуванням завданих збитків» і кредит рахунку 947 «Нестачі і втрати від псування цінностей».

У випадку виявлення надлишку грошей у касі вони повинні бути оприбутковані, при тому складають кореспонденцію дебет рахунку 30 «Готівка» і кредит рахунку 44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)».

Основні завдання судово-бухгалтерської експертизи документів, пов'язаних з готівковими та безготівковими розрахунками:

- встановлення правильності документального оформлення операцій з руху грошових коштів;
- встановлення раціональності на підприємстві, що перевіряється, форм застосовуваних рахунків, а також чи сприяють вони прискоренню обороту коштів підприємства;
- визначення реального існування залишків грошових коштів на відповідних рахунках, документальне обґрунтування недостач (надлишків) грошових коштів;
- встановлення відповідності відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій з грошовими коштами чинним нормативним актам із бухгалтерського обліку;
- підтвердження виявлених недоліків в організації бухгалтерського обліку та грошових коштів і контролі фінансово-господарської діяльності підприємства, що спричинили матеріальні збитки;
- встановлення правильності методики проведення документальної ревізії грошових коштів у касі та на рахунках у банку й достовірності її результатів;
- встановлення випадків неправильного перерахування авансів і платежів за безтоварними рахунками, а також оплата рахунків інших організацій, що не стосуються підприємства, яке перевіряється;

- дослідження достовірності матеріалів на отримання позик на підприємстві, їх використання;
- встановлення причин навмисних зловживань;
- визначення і підтвердження розміру матеріального збитку в результаті навмисних корисливих правопорушень, а також відповідальних за це;
- встановлення того, як навмисні зловживання вплинули на розмір оподаткованого прибутку і розрахунок розміру податків.

При дослідженні касових операцій експерт-бухгалтер визначає, чи вірно оформлені надані касові ордери, первинні прибуткові і видаткові документи, звіти касира. При цьому він повинен визначити, чи дотримувалися на підприємстві вимоги Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні. Особливу увагу варто звернути на відповідність записів у касовій книзі реквізітам первинних документів, наявність підписів керівника і головного бухгалтера на дозволі про видачу грошей з каси.

Експерт повинен також зіставити підписи одержувачів грошей, які мають місце в різноманітних відомостях, касових ордерах і інших документах, і якщо в нього виникають сумніви в їх достовірності, він має право подати клопотання перед слідчим (судом) про призначення кримінологічної експертизи, метою якої є ідентифікація підписів, встановлення характеру перекручувань реквізитів документів (зміна початкових записів, дописка цифр, травлення і т.п.).

Експерт-бухгалтер зобов'язаний порівнювати касові ордери зі звітами касира, перевіряти, чи дотримується порядок нумерації прибуткових і видаткових касових документів, оскільки пропускання номерів і розбіжності в номерах документів нерідко свідчать про необґрунтоване вилучення грошей з каси.

Найхарактерніші види зловживань при виконанні операцій з коштами:

- оформлення операцій за розрахунковим рахунком, касою, із підзвітними особами на підставі неякісних та підроблених документів;
- підроблення в банківських виписках, касових книгах і звітах: розбіжності між записами по касі зданих до банку готівкових коштів і відображенням цих операцій у виписках банку; розбіжності між записами у виписках банку сум, виданих готівкою, і записами тієї самої операції по касі, а також із записами на корінцях чеків;
- привласнення готівки, отриманої за чековою книжкою;
- незаконна видача готівки з каси після підроблення авансових звітів;
- розкрадання призначених для виплати заробітної плати грошових коштів за допомогою підроблення розрахунково-платіжної відомості;
- розкрадання грошових коштів шляхом часткового або повного їх неопритукування по касі підприємства: виручки від реалізації товарно-матеріальних цінностей та за надані послуги; коштів, отриманих із банку для виплати заробітної плати і на адміністративно-господарські та виробничі потреби;

- розкрадання грошових коштів шляхом їх списання без виправдних документів; у більших розмірах, ніж потрібно за документами; повторне списання за тими самими виправданими документами;
- розкрадання грошових коштів у разі необґрунтованості виконання підзвітною особою операцій;
- невідповідності витрат призначенню виданого підзвітній особі авансу;
- розкрадання грошових коштів шляхом необґрунтованості перерахування грошей з рахунка банку.

Найбільш поширеними порушеннями, що мають місце при оформленні касових документів, є відсутність порядкових номерів у прибуткових і видаткових ордерах, невчасна їх реєстрація в касовій книзі. Найчастіше для приховування необґрунтованого вилучення грошей з каси перекручують підсумкові суми в платіжних документах, неодноразово використовують не погашені своєчасно видаткові документи, до звітів додаються підроблені первинні документи.

Дослідження касових операцій варто починати з перевірки відповідності записів у журналі реєстрації прибуткових і видаткових касових ордерів, касовій книзі та у звітах касира. Після цього необхідно з'ясувати, чи правильно оформлені первинні документи, що обґрунтовують надходження і видачу готівки, чи дотримана послідовність нумерації касових ордерів і сторінок касової книги, чи правильно підраховані обороти по приходу і використанню готівки, чи вірно підраховані на кінець кожного дня і перенесені на початок наступного залишки грошових коштів. Особливу увагу треба звертати на виправлення і перекручування облікових даних, тому що нерідко правила ведення обліку навмисно порушують для того, щоб завуалювати нестачі готівки в касі (необґрунтоване списання фактично виданих або не витрачених грошей, не оприбуткування отриманих сум і т.д.).

При дослідженні документів, що обґрунтовують касові операції найважливіше значення має встановлення повноти оприбуткування грошей і порядку відображення по касі. Визначити чи вся отримана в банку готівка оприбуткована можна, звіривши запис у касовій книзі і звітах касира з виписками банку і чековими книжками.

При виявленні розбіжностей у розмірах одержуваних і оприбуткованих сум, експерт зобов'язаний перелічити у висновку документи, що підтверджують кожний факт неоприбуткованих по касі отриманих сум, зазначити дати здійснення операцій і навести інші дані, що мають значення для слідства (або суду).

Повноту оприбуткування у касі грошей, що надійшли від реалізації товарно-матеріальних цінностей, експерт установлює, порівнюючи запис у касовій книзі і прибуткових касових ордерах з даними про вартість реалізованих цінностей, відображеними у відомості № 11 (при журнально-ордерній формі обліку), а також у звітах і видаткових документах складів при відпустці товарно-матеріальних цінностей за готівку.

Повнота оприбуткування у касі грошей, що надійшли в погашення дебіторської заборгованості, а також залишків повернутих підзвітних сум, установлюється шляхом порівнянного дослідження касових прибуткових ордерів і звітів касира, в яких зазначена кореспонденція рахунків, з записами по кредиту відповідних рахунків у журналах-ордерах. Обґрунтованість записів визначається за допомогою вивчення первинних (виправдувальних) документів, що прикладаються до касових ордерів, а також перевіркою достовірності перенесення підсумкових даних з звітів касира в облікові регістри (журнали-ордера, відомості).

Видаткові касові документи досліджуються за допомогою звірення по кожній операції сумових показників, записаних у касових ордерах, первинних документах, що прикладаються до них, звітах касира і облікових регістрах (журналах-ордерах). Крім того, необхідно перевіряти правильність підсумків за день, місяць, установлювати відповідність перенесених оборотів з звітів касира в облікові регістри і на рахунки Головної книги. Особливу увагу варто наділяти документам, складеним з порушеннями установлених вимог або які викликають сумніви в достовірності зведень, що містять у них (наприклад, видатковий касовий ордер, якщо в ньому немає підписів на дозвіл видачі грошей, наявні підписи викликають сумніви або виявляється невідповідність між датою оформлення первинного документа і датою видачі грошей).

Ретельній перевірці підлягають видаткові касові операції, по яким списання у витрату готівки обґрунтовується непрямыми документами, а не документами, безпосередньо пов'язаними з оплатою витрат.

Так, нерідко до видаткових ордерів у якості виправдувальних документів замість рахунків або товарних чеків торгуючих організацій додаються накладні складів, замість пронумерованих квитанцій - довідки, розписки і т.п. У таких випадках для з'ясування достовірності відображення операцій проводить зустрічну перевірку документів взаємопов'язаних організацій або експертом перед слідчим ставиться питання про необхідність проведення додаткових слідчих дій (допиту посадових осіб і т.п.).

Видаткові касові операції досліджуються в хронологічному порядку, операції систематизуються по однорідних напрямках витрати грошей:

- купівля за готівку товарно-матеріальних цінностей;
- оплата закупленої у населення сільськогосподарської сировини і худоби;
- оплата з каси загальновиробничих, загальногосподарських, позавиробничих витрат і витрат обігу;
- виплата заробітної плати, премій і допомоги робітникам та службовцям;
- розрахунки готівкою з кредиторами;
- оплата витрат за рахунок спеціальних фондів.

Це сприяє більш повному і поглибленому виявленню обґрунтованості і достовірності витрат коштів за їх цільовим призначенням.

Обґрунтованість витрати готівки на купівлю товарно-матеріальних цінностей експерт визначає шляхом зіставлення видаткових касових ордерів, рахунків торгуючих організацій з прибутковими документами складів і аналітичних рахунків (картками) складського обліку. При цьому з'ясовується обґрунтованість списання у витрату цінностей, особливо в тих випадках, коли вони придбані за готівку посадовими особами, які відповідають за їх використання.

Бувають випадки, коли придбані за готівку цінні предмети не оприбутковуються, а присвоюються посадовими особами, витрата грошей з каси при цьому оформлюється товарними чеками (нерідко підробленими) на купівлю канцелярського приладдя, електроламп та інших дрібних предметів, що списуються на рахунки витрат. У таких випадках важливе значення відіграє зустрічна перевірка документів торгуючих організацій, зіставлення фактичних витрат з нормативною потребою виробництва, також свідчення осіб, які приймали участь в придбанні і використанні товарно-матеріальних цінностей.

Особливо досліджуються операції по купівлі товарно-матеріальних цінностей у приватних осіб: при цьому по кожному документу необхідно перевіряти, чи правильно оформлена угода, наскільки дійсна сума, сплачена за ці цінності. У необхідних випадках експерт має право порушити перед слідчим клопотання про встановлення особистості продавця і з'ясування умов укладення угоди.

У тих випадках, коли для визначення обґрунтованості заготівельних операцій необхідні знання товарознавця або технолога (наприклад, щоб визначити якість заготовленої сировини або фактичний вихід з неї продукції в порівнянні з нормативним), експерт-бухгалтер має право порушити перед слідчим (судом) клопотання про проведення товарознавчої або технологічної експертизи.

Якщо в експерта-бухгалтера виникає сумнів у достовірності документів на виплату грошей по заготівлі сировини, він зобов'язаний подати клопотання про проведення слідчим допиту посадових осіб, які приймали участь у заготівельних операціях. На окремих підприємствах вилучення грошей з каси вуалюється підробленими документами про оплату заготовленої сировини і худоби. У дійсності ж мало місце повторне оприбуткування цінностей за рахунок надлишків сировини, що створили штучно на складах, і худоби на базах.

Для вирішення питання про обґрунтованість витрати готівки, списаної по касі з одночасним віднесенням її на рахунки загальногосподарських, загальновиробничих, позавиробничих витрат, витрат обігу, експерт у процесі дослідження повинен перевірити наявність виправдувальних документів, правильність кореспонденції рахунків, дотримання нормативних актів, які регулюють ці витрати.

Безпосереднє списання готівки з каси на рахунки витрат іноді практикують для приховування нестачі і розкрадання коштів. Так, бувають випадки, коли витрати на проведення банкетів і вечорів у ресторанах, видачу премій і подарунки посадовим особам, необґрунтовано списуються на рахунки витрат обігу, позавиробничих і інших накладних витрат. Під видом витрати грошей на купівлю канцелярського приладдя і інші господарські потреби купують предмети домашнього вжитку, на рахунки загальногосподарських і загальновиробничих витрат списуються витрати на купівлю путівок у санаторії та у доми відпочинку. У подібних випадках експерт, досліджуючи первинні документи, перевіряючи запис у касовій книзі, кореспонденцію рахунків по кожній окремій операції списання готівки безпосередньо на рахунки витрат, визначає обґрунтованість зробленої витрати.

Дослідження обґрунтованості виплати з каси заробітної плати, премій і допомог робітникам та службовцям має важливе значення, оскільки обсяг витрат готівки за ними найбільш значний. На багатьох підприємствах використовується велика кількість первинної документації по обліку праці і заробітної плати і розрахункам з робітниками, службовцями, виконується трудомістка і складна обліково-розрахункова робота. Ця ділянка облікової роботи є найбільш трудомісткою при експертному дослідженні документації.

Перед судово-бухгалтерською експертизою слідчий (суд) нерідко ставить питання, відповісти на які можливо, тільки застосувавши цілий комплекс методів. Експерт досліджує первинні документи, розрахунково-платіжні відомості, особові рахунки й інші облікові реєстри, керуючись чинними нормативними актами по обліку праці і заробітної плати, положення по використанню фондів, розрахункам з органами соціального страхування, пенсійним фондом, фондом зайнятості і фінансовими органами. Завдання експерта - встановити правильність нарахування сум, які підлягають виплаті робітникам та службовцям, визначити розмір необґрунтовано виплачених і списаних по касі грошей.

Починаючи дослідження наданих йому документів з обліку праці і заробітної плати і розрахункам з робітниками, службовцями, експерт, насамперед, перевіряє правильність оформлення платіжних документів, обґрунтування розрахунків по нарахуванню виплачених грошей. При цьому нерідко виявляють факти списання по касі грошей у розмірах, що перевищують нараховані суми, або списання необґрунтовано нарахованих грошей.

Щоб вирішити питання щодо обґрунтованості виплат, експерт зіставляє первинні документи по обліку праці (наряди, дорожні листи, табелі і т.п.) з розрахунковими і платіжними відомостями, даними аналітичного і синтетичного обліку, касовими ордерами і звітами касира, перевіряє правильність розрахунків, підрахунку результатів у платіжних відомостях та інших документах і облікових реєстрах. Для дослідження

сумнівних документів слідчий (суд), по клопотанню експерта-бухгалтера, вправі призначити криміналістичну експертизу.

В результаті зіставлення даних видаткових касових ордерів і платіжних відомостей по окремих одержувачах з даними, що відображені в табелях, документах по обліку виробітки, особових рахунках робітників та службовців, документах по обліку кадрів (наказами про зарахування і звільнення, надання відпусток і т.п.), нерідко виявляються факти необґрунтованого списання грошей з каси під видом виплати заробітної плати робітникам, звільненим з підприємства, що знаходяться в планових, навчальних відпустках або у відпустках по вагітності і пологам, а також які отримують за цей час виплати допомоги по тимчасовій непрацездатності. Іноді виявляються випадки включення в розрахункові і платіжні відомості вигаданих і підставних осіб, що не працюють на підприємстві.

Зіставлення платіжних відомостей з сумами заборгованості, депонентам по рахунку (662 «Розрахунки з депонентами»), дослідження видаткових документів по окремих одержувачах з їхніми депонентськими картками дозволяє вирішити питання про обґрунтованість виплачених депонованих сум.

Для перевірки розрахунків з депонентами потрібно зіставити записи на рахунках синтетичного і аналітичного обліку, у депонентських картках і особових рахунках з первинними документами і платіжними відомостями.

При цьому необхідно звіряти підписи одержувачів, перевіряти доручення на одержання сум депонованої заробітної плати, правильність переказів поштою сум, що належать депонентам. У необхідних випадках для ідентифікації особи за підписом призначається графологічна експертиза. Обґрунтованість списання грошей по касі на виплату премій і допомог робітникам та службовцям експерт встановлює при дослідженні платіжних документів у взаємозв'язку з нормативними актами і наказами по підприємстві (так, перевірка правильності витрат грошових коштів за рахунок фондів заохочення відбувається у відповідності з положення про преміювання на підприємстві). Досліджуючи платіжні документи, експерт виявляє випадки багаторазової видачі премій одним і тим же особам за рахунок різноманітних джерел, встановлює, за які періоди вони зроблені, дотримувалися чи ні вимоги про погашення штампом «Оплачено» документів на надходження грошей, чи не було повторного списання по касі грошей, виданих одержувачу премії або допомоги. Експерт з'ясовує також, чи не завищені суми у платіжних відомостях, чи не порушені вимоги нормативних актів і інструкцій, що визначають порядок нарахування і виплати премій, допомоги робітникам та службовцям.

Документи по оплаті і видачі готівки, різним організаціям і особам, на списання по касі витрат за рахунок спеціальних фондів експерт-бухгалтер досліджує у взаємозв'язку з документами, що підтверджують утворення заборгованості, і документами, що обґрунтовують витрати коштів.

Готівка видається підзвітним особам у вигляді авансів на сплату витрат на відрядження або господарські потреб іноді безпосередньо з каси оплачуються послуги, надані різними особами та організаціями.

Обґрунтованість виплати з каси грошей на названі цілі встановлюється зустрічною перевіркою записів списаних по касі сум з записами в регістрах аналітичного обліку по рахунках розрахунків і спеціальних фондів. При цьому перевіряють підстави витрати готівки, відповідність даних, зазначених у грошових переказах (прізвища і адреси одержувачів, суми та ін.) і видаткових касових ордерах, і записів в особових рахунках по обліку розрахунків. При зустрічній перевірці касових і розрахункових документів часто виявляють факти необґрунтованого списання по касі грошей під видом оплати різним особам і організаціям сум в погашення кредиторської заборгованості або сплачених витрат підприємства, тоді як у дійсності ці суми присвоюються посадовими особами, припускається неправомірна виплата винагород, премій, незаконно використовують кошти на проведення банкетів, придбання подарунків ювілярам, придбання квитків у театри і т.д. При виявленні фактів необґрунтованих виплат грошей з каси, експерт-бухгалтер повинен визначити їх розмір, у відповідності з первинними документами, записами в облікових регістрах. У висновку експерта необхідно також зазначити, які положення і вимоги нормативних актів, що регулюють порядок обліку і контролю касових операцій, на підприємстві не дотримувалися при оформленні документації і відображені касових операцій.

Аналізуючи касові операції торговельних організацій, експерт досліджує акти інвентаризації коштів, касові звіти і прикладені до них документи, книги касирів, виписки банку з поточних рахунків і відповідні до них документи, чекові книжки, регістри синтетичного і аналітичного обліку, які відображають касові операції. Реальність сальдо рахунку 30 «Готівка» на початок місяця визначається за допомогою співставлення даних Головної і касової книг, звітів касира і актів інвентаризації наявності коштів. Дослідження оборотів рахунку 30 «Готівка» проводиться методом зустрічної перевірки записів надходження і вибуття коштів, в кореспонденції з рахунками 28 «Товари», 31 «Рахунки в банках», 683 «Внутрішньогосподарські розрахунки» і ін.

Повнота оприбуткування виторгу касирами встановлюється шляхом зіставлення показників касових апаратів, на контрольних касових стрічках з записами в касових книгах або касових звітах. Своєчасність і правильність оприбуткування виторгу від реалізації товарів визначається також шляхом звірення показників касових ордерів і приймальних квитанцій з записами в товарних звітах матеріально-відповідальних осіб. Особливу увагу при цьому варто звертати на послідовність нумерації касових ордерів і приймальних квитанцій, відповідність дат, зазначених у касових і товарних звітах і прикладених до них первинних документах, наявність і достовірність підписів посадових осіб. Експертам доводиться зустрічатися з неодноразовим використанням раніше не погашених видаткових документів

(для приховування нестачі грошей у касі), неповним оприбуткуванням виторгу, що надійшов від продажу товарів, перекручуванням кількісних сумових показників у документах, використання піддроблених і фальсифікованих документів.

Визначити обґрунтованість витрати грошей, виданих підзвіт на господарські потреби і витрати на відрядження можливо, ознайомившись зі звітами підзвітних осіб, первинними документами що додаються до них, записами в журналі-ордері № 7 по рахунку 372 «Розрахунки з підзвітними особами» і даними кореспондуючих рахунків.

Для обліку розрахунків з підзвітними особами застосовується журнал-ордер № 7, в якому відображають як кредитові, так і дебетові обороти по кожній підзвітній особі і виданій підзвітній сумі. Цей журнал-ордер ведеться позиційно, тобто в одному рядку записують суми виданого авансу, витрати по затвердженому авансовому звіту і повернення невикористаної суми (або відшкодування перевитрати).

Записи дебетових оборотів проводять на підставі касових документів, що прикладають до звітів касира, а кредитові обороти відображають відповідно до затверджених авансових звітів підзвітних осіб. Витрати підзвітних сум відображають в листках-розшифровках, у яких, протягом місяця, накопичують суми, які відображають по субрахунках або статтям аналітичного обліку.

У процесі дослідження необхідно перевірити правильність оформлення документів, що підтверджують витрачені підзвітні суми. Розмір витрат на придбання товарно-матеріальних цінностей, установлюється відповідно документів, що свідчать про оприбуткування цих цінностей і списання їх у витрати. У деяких випадках необхідно провести зустрічне звіряння документації тих організацій, у яких придбані товари або матеріали. При дослідженні транспортно-заготівельних та інших витрат, що підтверджуються підписами приватних осіб, необхідно перевіряти правильність оформлення цих документів (характер і обсяг виконаних робіт, прізвище, адреса, номер паспорта одержувача грошей і т.п.) і визначати обґрунтованість застосування встановлених законодавством норм, окладів і розцінок по трудових угодах або нарядам на виконані роботи.

Якщо достовірність витрат підзвітної особи викликає сумнів, експерт має право клопотати перед слідчим про перевірку адрес і прізвищ одержувачів грошей, їх допит і проведення інших слідчих дій.

Виявивши необґрунтовані витрати і переплати, експерт повинен визначити їх розмір і зазначити у акті прізвища посадових осіб, що необґрунтовано отримали гроші, а також осіб, в обов'язок яких входить облік і контроль за витратою підзвітних сум.

Висновки експерта повинні бути підтверджені посиланнями на первинні документи і записи в облікових реєстрах, при цьому він зобов'язаний зазначити, які нормативні положення порушені при необґрунтованій витраті підзвітних сум.

Досліджуючи документацію, пов'язану з надходженням і витратою грошей на поточному рахунку, експерт, насамперед, перевіряє відповідність вимогам до її оформлення. Всі записи у виписках банку про використання грошових коштів на поточному рахунку повинні бути підтверджені доданими до них первинними документами. Для встановлення вилучення окремих виписок експерт перевіряє дотримання послідовності в нумерації сторінок і правильність переносів залишків грошей на кінець дня з однієї виписки в іншу. Достовірність записів у виписках і прикладених до них первинних документах виявляється шляхом їх співставлення, а якщо виникають сумніви в достовірності записів або документів, проводиться зустрічна перевірка безпосередньо в банку спільно зі слідчим. У виписках банку всі економічні операції зашифровані.

Експерт при дослідженні документів користується спеціальним шифратором і перевіряє відповідність кореспонденції рахунків по кожній операції надходження і витрати грошей на поточному рахунку.

Виправлення у виписках банку повинні бути підтверджені підписами відповідальних робітників банку і відтиском гербової печатки, а прикладені до них виправдувальні документи - завірені штампом банку. При порушенні цих вимог, а також у випадку виявлення підчисток, неузгоджених виправлень у записах, експерт, шляхом зустрічної перевірки, досліджує облікові дані банку надані слідчим.

Підсумки оборотів і залишки коштів на поточному рахунку за окремі періоди у виписках банку звіряють з даними бухгалтерського обліку підприємства по рахунку 31, у Головній книзі, журналах-ордерах.

Розбіжності можуть бути наслідком зайвого списання або неповного оприбуткування грошей, неправильного підрахунку залишків їх, завищення або заниження оборотів. Експерт зобов'язаний зазначити у висновку до яких наслідків призвели перекручування облікових даних і обчислити розмір нестач коштів.

Дослідження причин і наслідків перекручування облікових даних проводиться шляхом перевірки відповідності кореспонденції рахунків по операціях, пов'язаних з надходженням і витратою грошей на поточному рахунку. При цьому експерт користується даними виписок банку і документів, що прикладаються до них, регістрів бухгалтерського обліку. Кореспонденція рахунків, яка зазначена в журналі-ордері № 2, повинна відповідати змісту господарських операцій, закодovаних у виписках банку. Експерт перевіряє правильність записів у регістрах синтетичного й аналітичного обліку методом взаємного контролю документів і зустрічної перевірки взаємозалежних операцій. Наприклад, при наявності документа про оплату за придбані товарно-матеріальні цінності, шляхом перерахування сум з поточного рахунку, експерт перевіряє чи оприбутковані вони на рахунках товарно-матеріальних цінностей синтетичного й аналітичного обліку, при перерахуванні з поточного рахунку сум у погашення заборгованості кредиторам перевіряється відображення цих операцій на особових рахунках і т.д. Особлива увага приділяється

сторнованим і поновленим відбудовним записам, оскільки вони (в порушення встановлених правил) робляться для необґрунтованого списання грошей на рахунки витрат, збитків, нереальної кредиторської заборгованості та ін.

Необґрунтоване вилучення коштів з поточного рахунку може бути виявлене при зустрічній перевірці використання перерахованих сум на підставі документів підприємств і організацій, які одержали гроші. Під виглядом законних розрахунків приховують необґрунтовані витрати на оплату рахунків ресторанів і кафе, театрів та інших організацій, що обслуговують населення, виплачують суми у відшкодування збитку і штрафів, які були винні посадові особи.

Для перевірки обґрунтованості витрат коштів з розрахункового рахунку вивчається хронологічна послідовність відображення економічно однорідних операцій. Експерт групує первинні документи на списання грошових коштів по однорідних ознаках; одержання з поточного рахунку готівки в касу підприємства, перерахування грошей у погашення кредиторської заборгованості, оплата по рахунках постачальників матеріалів і товарів, повернення грошей покупцям у зв'язку з відмовою від прийому продукції, оплата робіт і послуг з віднесенням перерахованих з поточного рахунку сум на рахунки витрат, перерахування штрафів, пені інших платежів, що відносять на збитки, оплата витрат, робіт і послуг за рахунок фондів і резервів.

Операції по перерахуванню грошей з поточного рахунку в погашення заборгованості підприємствам (кредиторам) досліджуються по виписках банку, первинним документам і обліковим регістрам, що відображають розрахункові операції. При цьому з'ясовуються обставини, які обумовили виникнення зобов'язань перед кредитором, відповідність його реквізитів реквізітам одержувача грошей по платіжних документах, перевіряється правильність записів в особовому рахунку кредитора, установлюється наявність актів звіряння взаємних розрахунків. Якщо через виявлені розбіжності в записах або по інших мотивах виникнуть сумніви в достовірності облікових даних, то проводять зустрічну перевірку документів кредиторів. Списання з розрахункового рахунку грошей по поштових переказах різним особам перевіряється шляхом зіставлення взаємозалежних документів, що дозволяють визначити зміст операцій, які викликали необхідність платежів, особистість одержувачів грошей, причини утворення зобов'язань перед ними. У необхідних випадках для з'ясування, чи не було підставних осіб та інших незаконних одержувачів грошей по переказах, проводять за участю слідчого опитування одержувачів поштових переказів.

Достовірність операцій, пов'язаних з оплатою по рахунках постачальників за придбані у них товарно-матеріальні цінності, встановлюється шляхом співставлення з розрахункового рахунку сум з даними документів, що підтверджують фактичне оприбуткування цінностей. При цьому можуть бути виявлені оплата, безтоварних рахунків, перерахування позапланових авансів і відсутність або часткове надходження

оплачених цінностей, необґрунтовані розрахунки за зворотну тару та інші порушення.

Настільки ж докладно досліджуються умови та обставини списання з розрахункового рахунку коштів, повернутих покупцям у зв'язку з відмовою від одержання раніше оплаченої продукції. Достовірність і обґрунтованість цих платежів експерт встановлює, звіряючи виписки банку надані до них документи з записами в облікових регістрах, що відображають операцію по сплаті покупцями відвантажених товарів, а також виконаних робіт і послуг, з оборотними відомостями розрахунків і даними складського обліку про оприбуткування повернутої покупцями продукції.

Достовірність операцій по оплаті з поточного рахунку робіт і послуг з віднесенням перерахованих сум на рахунки витрат (загальногосподарських, загальновиробничих і позавиробничих витрат, витрат майбутніх періодів, витрат по експлуатації устаткування, витрат на основне і допоміжне виробництво, а також обслуговуючі виробництва і господарства) експерт досліджує, аналізуючи первинні документи, а також журнали-ордери і визначаючи по кореспондуючих рахунках характер операції і обґрунтованість списання грошей з поточного рахунку. По кожній операції встановлюється також правильність віднесення списаних сум з поточного рахунку на збитки за рахунок фондів і резервів. Нерідко на рахунки витрат, збитків, фондів і резервів необґрунтовано списуються суми, які слід віднести на рахунки розрахунків товарно-матеріальних цінностей або основних засобів. Наприклад, підлягаючи стягненню з винних посадових осіб штрафи необґрунтовано списують не на їх особові рахунки, а на витрати або збитки; придбані товарно-матеріальні цінності або об'єкти основних засобів не оприбутковують, а списують на рахунки фондів і резервів, щоб сховати в обліку нестачі майнових цінностей, які виникли внаслідок їх розкрадання, псування або втрати і т.п.

Вивчаючи квитанції на внесок торгового виторгу в банк, повідомлення вищестоящої організації, поштові перекази та інші первинні документи, експерт встановлює обґрунтованість зарахування сум на субрахунок «Грошові кошти в дорозі» і оприбуткування їх на початок місяця на поточному рахунку банку. Якщо сума коштів у дорозі своєчасно не оприбуткована, необхідно з'ясувати, яка причина цього, тому що іноді записи по субрахунку «Грошові кошти в дорозі» роблять з метою сховати нестачі готівки в касі або привласнити гроші.

По субрахунку «Грошові документи» відображають засоби в документах, що знаходяться в касі підприємства (оплачені путівки в санаторії і в будинки відпочинку, поштові марки і марки на сплату державного листа і т.п.). При дослідженні встановлюється обґрунтованість облікових даних про операції з грошовими документами, повнота оприбуткування по кількості і сумі, правильність їх використання.

З'ясовується за рахунок яких джерел придбані путівки в санаторії і доми відпочинку, яка частина вартості путівок відшкодована одержувачами, чи обґрунтовано видані безкоштовні путівки і путівки по пільгових цінах, чи

оприбутковані по касі сплачені за путівку гроші, чи правильно відображена на рахунках вартість путівок, придбаних за рахунок Фонду соціально-культурних заходів і інших джерел.

Експерт зобов'язаний досліджувати документацію за розрахунково-кредитними операціями у взаємозв'язку з документами, які підтверджують ці операції. Так, розрахунки з постачальниками і покупцями оцінюються з погляду достовірності документації і відповідної кореспонденції рахунків по операціях надходження і витрати товарно-матеріальних цінностей, а також рух коштів на поточних рахунках у банку. Нерідко для цього потрібна зустрічна перевірка облікових даних організацій і підприємств, пов'язана з розрахунково-кредитними відношеннями.

Частіше всього при дослідженні облікових даних про розрахунково-кредитні операції ставиться завдання - визначити наявність (або відсутність) фактів необґрунтованого списання (таких як, дебіторської заборгованості за рахунок витрат, витрат коштів і нестач товарно-матеріальних цінностей за рахунок нереальної і простроченої кредиторської заборгованості, втрат і псування товарно-матеріальних цінностей за рахунок витрат виробництва або обігу, тоді як їх необхідно віднести на рахунки винних посадових осіб).

Часто з метою приховування дебіторської заборгованості окремих осіб провадиться залік її сумами зобов'язань перед кредиторами, тобто в згорнутому сальдо особових рахунків одночасно зменшуються (погашаються) розрахунки. Приховування дебіторської заборгованості практикується також шляхом списання її на рахунки «Товари відвантажені, виконані роботи і послуги» та ін. Безнадійна, прострочена і спірна заборгованість іноді мистецьки ховаються на рахунках фондів і резервів, до яких вони не мають відношення. Виявити подібні перекручування можливо тільки при ретельному дослідженні облікових даних на всіх етапах облікового процесу і оформлення первинної документації, відображення в системі синтетичних та аналітичних рахунків і узагальнення в балансі. При цьому досліджуються дебіторська заборгованість і зобов'язання перед кредиторами, розрахункова дисципліна, правильність розрахунків з дебіторами і кредиторами, повнота і своєчасність платежів у бюджет, обґрунтованість одержання і використання банківських кредитів, внутрішньовідомчі і внутрішньогосподарські розрахунки. При дослідженні розрахунково-кредитних операцій облікові дані вивчаються по окремих однорідних видах розрахунків і кредитування, відповідно хронологічної послідовності зроблених операцій.

Досліджуючи обґрунтованість розрахунків з різними дебіторами і кредиторами, експерт перевіряє правильність кореспонденції синтетичних рахунків, звіряючи запис в них з даними оборотних відомостей по аналітичних рахунках, а також карток за особовими рахунками. При цьому встановлюється, чи не було випадків необґрунтованого списання боргів за рахунок витрат виробництва, витрат по реалізації продукції, чи не погашалася заборгованість окремих осіб шляхом віднесення її в зменшення зобов'язань перед кредиторами, чи не проводилися необґрунтовані списання

заборгованості різних осіб по нестачах і нарахуванням, чи не були пов'язані розрахункові операції з приховуванням вилучення коштів і товарно-матеріальних цінностей. Робиться це за допомогою методу взаємного контролю документів і зустрічної перевірки пов'язаних операцій. Так, варто перевіряти по первинних документах виникнення дебіторської або кредиторської заборгованості, встановлювати обґрунтованість взаємозалежних операцій, звіряти з обліковими даними інших підприємств, що брали участь у розрахункових операціях. Поряд з обліковими даними експерт аналізує інші матеріали справи; акти звіряння розрахунків, письмові претензії, позовні заяви в арбітраж або в суд і т.п.

Встановивши необґрунтовану, прострочену, спірну або безнадійну заборгованість, експерт повинен зазначити у висновку її розмір і обставини виникнення, посадових осіб, відповідальних за здійснення обліку і контролю за розрахунковими операціями.

Розкрадання коштів часто вуалюються порушеннями чинних правил, інструкцій і інших нормативних актів, що регламентують порядок обліку і контролю операцій на розрахунковому рахунку і в касі підприємства.

При вирішенні питань, поставлених перед судово-бухгалтерською експертизою, пов'язаних з готівковим обігом, зокрема, завищення касового ліміту з метою розкрадання готівки, несвоєчасна оплата податків, розрахунків із заробітної плати та інших недоліків експерт встановлює суму завданих збитків і конкретних осіб, відповідальних за ці збитки.

2. Методика проведення судово-бухгалтерської експертизи правопорушень, пов'язаних із ухиленням від сплати податків на підприємстві

Незадовільна організація бухгалтерського обліку суб'єктами підприємницької діяльності, велика кількість нормативних актів, які регулюють сферу оподаткування, а також часте внесення змін і доповнень до них дають можливість суб'єктам підприємницької діяльності ухилятися від сплати податків, приховувати реальні прибутки від оподаткування. Таке становище ускладнює роботу відповідних апаратів правоохоронних органів щодо здійснення ефективного контролю за дотриманням податкового законодавства, виявлення і розслідування цих злочинів.

Чинним кримінальним законодавством передбачена кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків шляхом приховування (заниження) або приховування (необчислення) будь-яких об'єктів оподаткування, вчинених суб'єктами господарювання, якщо ці дії завдали шкоди у великих чи особливо великих розмірах.

Великим розміром завданої шкоди вважається сума, що в сто і більше разів перевищує мінімальний розмір заробітної плати. Під особливо великим розміром шкоди розуміють несплачену суму податку, яка в тисячу і більше разів перевищує мінімальний розмір заробітної плати.

Законодавцем названі способи ухилення суб'єктів підприємницької діяльності від сплати податків, а саме:

- неподання податкових декларацій та розрахунків;
- приховування прибутку або інших об'єктів оподаткування;
- заниження прибутку або інших об'єктів оподаткування.

Неподання суб'єктом підприємницької діяльності податкової декларації полягає в навмисному ухиленні від сплати податків, неподанні декларації про доходи за умов, коли підприємство здійснює відповідну господарську діяльність, отримує від неї певний прибуток.

Для приховування прибутку або інших об'єктів оподаткування суб'єкти підприємницької діяльності у декларації про доходи відображають значно меншу, порівняно з фактичною, суму прибутку від господарської діяльності (в цілому або по окремих господарських операціях), у тому числі й при пільговому оподаткуванні.

Заниження прибутку або інших об'єктів оподаткування полягає в тому, що в декларації про доходи відображаються всі операції, але при цьому навмисно завищується собівартість продукції, робіт чи послуг, у зв'язку з чим зменшується загальний обсяг прибутку, який підлягає оподаткуванню.

Необхідно також зазначити, що скоєння даного виду злочину обов'язково поєднується із вчиненням службовими особами службового підлогу - внесення в офіційні документи (бухгалтерські та статистичні) свідомо неправильних відомостей і подання цих документів у державні органи.

Основні дії працівників податкової міліції при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів, пов'язаних з ухиленням від сплати податків або приховуванням об'єктів оподаткування, повинні бути спрямовані передусім на збір та аналіз документів, які містять перекручені дані про витрати виробництва та обігу, а також неправильне обчислення прибутку як об'єкта оподаткування.

До основних видів викривлень бухгалтерської звітності належать такі:

- заниження прибутку, який приймається для визначення розміру платежів до бюджету, внаслідок необґрунтованого завищення величини матеріальних витрат, включених у собівартість продукції (робіт, послуг), неправильної оцінки за звітний період залишків незавершеного виробництва, витрат обігу і торговельної знижки на залишок відвантажених товарів (виконаних робіт та послуг), нестач товарно-матеріальних цінностей, відшкодування матеріальної шкоди, розрахунків з дебіторами тощо;

- включення у витрати виробництва і обігу витрат, які покриваються згідно з чинним законодавством за рахунок спеціальних джерел (фондів економічного стимулювання, ремонтного і спеціальних фондів та цільового фінансування), а також завищення або заниження за станом на кінець звітного періоду величини залишків резервів, що утворюються за рахунок витрат по основній діяльності;

- викривлення фінансового результату по господарській діяльності, який приймається для визначення платежів у бюджет, за рахунок включення у витрати виробництва та обігу або віднесення на прибутки витрат, що підлягають відшкодуванню за рахунок власного доходу, а також необґрунтованого завищення позареалізаційних доходів шляхом включення до їх складу фінансових результатів від реалізації продукції, робіт та послуг, інших господарських операцій;

- приховування доходів шляхом зарахування виручки від реалізації продукції, робіт та послуг на інші балансові рахунки.

Під час проведення перевірок особливу увагу треба приділяти документам, на підставі яких виплачено готівку, оприбутковано або списано товарно-матеріальні цінності і т. ін.

Протиріччя між даними аналітичного і синтетичного обліку, які виявляються в процесі перевірки і аналізу документів та бухгалтерських регістрів, необхідно розцінювати як ознаку можливого скоєння злочинів, пов'язаних з приховуванням об'єктів оподаткування.

Приховування об'єктів оподаткування суб'єктами підприємницької діяльності відбувається різноманітними шляхами та способами. Проаналізуємо найбільш поширені і вірогідні з них.

Приховування розміру фактичного прибутку шляхом свідомо неправильного віднесення витрат на собівартість виробництва або собівартість продукції, яка підлягає реалізації.

Виявлення і документування такого зловживання ґрунтується на пошуку і глибокому аналізі обліково-бухгалтерських документів та відповідних форм статистичної звітності.

До таких документів належать:

- декларація про доходи;
- баланс підприємства або форма № 1;
- платіжні доручення на перерахування до бюджету податку на прибуток;
- звіт (довідка) про фінансові результати та їх використання;
- розрахунки планової калькуляції та фактичних витрат на виготовлення продукції та її реалізацію;
- бухгалтерські записи по кредиту рахунку 44 «Нерозподілені прибутки» як за рік, так і за звітні періоди;
- бухгалтерські записи по рахунку 70 «Доходи від реалізації».

У разі виявлення перевитрачання фактичних видатків порівняно з плановими необхідно з'ясувати їх причини, для чого аналізуються дані супроводжувальних товарних і розрахункових документів, первинних прибуткових документів (прибуткові накладні, картки аналітичного обліку, книги складського обліку), а також бухгалтерські записи на відповідних рахунках про надходження й оприбуткування продукції, первинні видаткові документи (накладні, лімітно-забірні картки, акти списання товарно-матеріальних цінностей), які відображають витрати матеріальних цінностей,

а також бухгалтерські записи по кредиту відповідних матеріальних рахунків та по дебету рахунку 23 «Виробництво».

Не підтверджені документально та відповідними розрахунками фактичні витрати матеріальних цінностей на виробництво продукції кваліфікуються як суми, за рахунок яких безпідставно зменшено прибуток і які повинні бути виключені із матеріальних витрат, віднесених на собівартість. При виявленні таких ознак приховування фактичного прибутку від оподаткування необхідно призначити; перевірку правильності визначення прибутку та обчислення на нього податку за участю представника державної податкової служби.

При проведенні перевірки відомостей щодо приховування прибутку від оподаткування необхідно враховувати обставини, які впливають на величину оподаткованого прибутку, надані суб'єкту господарювання пільги та ставки податку. У разі одержання підприємством прибутків від кількох видів діяльності, щодо яких застосовуються різні ставки, податок на прибуток визначається окремо для кожного виду діяльності за відповідною ставкою податку незалежно від підсумків діяльності підприємства в цілому.

Приховування розміру фактичного прибутку за рахунок неправильного обчислення амортизаційних відрахувань на основні засоби та малоцінні предмети.

Як відомо, при використанні основних засобів відбувається їх поступове зношення. Тому у витрати необхідно включати суми, що відшкодовують певну частину вартості використовуваних об'єктів основних засобів відповідно до ступеня їх зношення за звітний період. Вартісне вираження частини основних засобів, що зношуються, щомісячно включається у витрати виробництва у вигляді амортизаційних відрахувань.

Для виявлення таких корисливих зловживань оперативні працівники податкової міліції проводять перевірку та аналіз облікових документів, розрахунків амортизаційних відрахувань та форм квартальної звітності.

Перевірці та аналізу підлягають:

- бухгалтерський баланс підприємства;
- звіт (довідка) про фінансові результати та їх використання;
- платіжні доручення на перерахування авансових внесків податку;
- розроблювальна таблиця амортизаційних відрахувань;
- розрахунки фактично обчисленої амортизації на основні засоби та малоцінні предмети і планові розрахунки (відповідно до затверджених норм);
- акти приймання-передачі основних засобів;
- акт про ліквідацію основних засобів;
- інвентарні картки по обліку основних засобів;
- матеріали переоцінки основних засобів (перевіряється правильність відображення результатів переоцінки на рахунку 10 «Основні засоби»);
- розрахунки прискореної амортизації на активну частину основних засобів.

У випадках виявлення ознак завищення амортизаційних відрахувань, віднесених на собівартість виробництва продукції, необхідно перевірити фактичний склад основних засобів як в натурі, так і за допомогою інвентаризаційних описів основних засобів, інвентарних карток. Крім того, зіставляються дані розрахунків амортизаційних відрахувань з бухгалтерськими записами по дебету рахунку 23 «Виробництво».

Виявлення сум амортизаційних відрахувань, які не підтверджені нормами амортизації або обчислені з неправильним застосуванням норм амортизації і за рахунок яких безпідставно зменшено прибуток підприємства, потребують подальшої перевірки підрозділами податкової служби для вирішення питання про притягнення службових осіб до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Приховування прибутків від торговельно-закупівельних операцій шляхом часткового оприбуткування торговельних націнок (знижок).

Документування даного способу приховування прибутків здійснюється за допомогою таких документів:

- бухгалтерський баланс підприємства;
- звіт (довідка) про фінансові результати та їх використання;
- платіжні доручення на перерахування авансових внесків податку;
- журнал-ордер № 6 і відомість № 6, які відкриваються за рахунком 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками»;
- товарно-транспортні накладні або рахунки-фактури;
- платіжні вимоги на оплату товарів постачальнику;
- товарний звіт торговельного підприємства;
- бухгалтерські записи по субрахунку 285 «Торгова націнка» та рахунку 44 «Нерозподілені прибутки».

При необхідності використовується метод зустрічної перевірки супроводжувальних товарних і розрахункових документів з постачальником товарів, а також метод контрольного зіставлення залишків товарів у торговельному підприємстві.

У разі виявлення розбіжностей між сумою торговельної націнки (знижки), наданої постачальником, і сумою фактично оприбуткованої торговельної націнки (знижки) необхідно призначити перевірку правильності визначення прибутку і обчислення податку на прибуток за участю інспектора податкової служби.

Приховування фактичного обсягу реалізації продукції з метою зменшення розміру податку на додану вартість.

У процесі перевірки відомостей про приховування фактичного обсягу реалізації продукції треба враховувати обставини, які можуть впливати на величину податку, а саме:

- пільги, надані суб'єкту підприємницької діяльності при обчисленні податку на додану вартість;
- чинники, які зменшують розмір оподаткованого обороту (нарахування амортизації на основні засоби і малоцінні предмети, придбані

з ПДВ, включення до собівартості продукції витрат матеріальних цінностей, придбаних з ПДВ тощо).

Головна увага при документуванні даного способу приховування об'єкта оподаткування приділяється правильності обчислення податку, відображенню його в регістрах бухгалтерського обліку, аналізу обліково-бухгалтерських документів. Перевірка документації здійснюється у такому порядку:

- аналізуються дані декларації по податку на додану вартість і платіжні доручення на перерахування авансових внесків податку на додану вартість;
- перевіряється відповідність суми обчисленого податку суммам податку, відображеним у журналі-ордері № 8 (по кредиту рахунку 64 «Розрахунки за податками й платежами») та поданій декларації;
- визначається правильність обчислення оборотів по відвантаженню товарів, виконанню робіт та наданню послуг шляхом аналізу даних аналітичного обліку, товарно-транспортних накладних, банківських і касових документів;
- перевіряється правильність віднесення на дебет рахунку 64 «Розрахунки за податками й платежами» сплаченого податку за придбані основні засоби при їх введенні в експлуатацію.

При виявленні фактів реалізації продукції, не включеної в оподаткований оборот, важливо визначити кількісний і вартісний обсяг реалізованої продукції, для чого використовуються:

- платіжні документи підприємства-відправника, покупця, а також ті, що знаходяться в банку, договірні зобов'язання, що підтверджують операції;
- супроводжувальні товарно-транспортні документи на відвантажену продукцію;
- виписки з розрахункового рахунку банку (підприємства-постачальника та підприємства - одержувача продукції).

Подальша робота по документуванню корисливого зловживання потребує проведення документальної перевірки правильності обчислення податку на додану вартість за участю інспектора податкової служби.

У процесі розслідування кримінальних справ, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, важливого значення набуває якість зібраних на етапі попередньої перевірки матеріалів:

- лист податкової служби, в якому відображено суть корисливого порушення, вказано, які закони чи підзаконні акти порушені, а також посади і прізвища осіб, причетних до вчинення цих порушень;
- акт податкової служби про перевірку сплати податків суб'єктом господарювання;
- документи, розрахунки, фінансові звіти, які свідчать про ухилення від сплати податків або про приховування прибутків від оподаткування;
- пояснення осіб, причетних до вчинення корисливих порушень;

- висновок інспектора податкової служби про згоду із поясненнями осіб, причетних до вчинення корисливих порушень, або спростування цих пояснень.

Вимоги щодо складання акта перевірки ті ж що й до оформлення акта ревізії або акта аудиторської перевірки.

3. Експертне дослідження операцій з розрахунків із персоналом на підприємстві

При дослідженні операцій з нарахування та виплати заробітної плати і розрахунків з робітниками та службовцями основними об'єктами судово-бухгалтерської експертизи є первинні документи з обліку виробітку і відпрацьованого часу, розрахункові і платіжні відомості, особові рахунки, реєстри не виданої заробітної плати і книги обліку розрахунків з депонентами, журнали-ордери № 8, 10, Головна книга, баланс і надані банкам довідки про нараховану і видану заробітну плату. Крім основних об'єктів експертизи, джерелами інформації, як правило, служать також дані оперативного і статистичного обліку, розпорядчі (адміністративні) і планові документи, наприклад, списки робітників підприємства і документи про їх прийом і звільнення, відпустки, відомості про невиходи і прогули, накази про порушення трудової дисципліни, звіти про виконання норм виробітки, а також інші матеріали карної (або цивільної) справи, що дозволяють з'ясувати обставини, які відносяться до предмету судово-бухгалтерської експертизи (протоколи допитів свідків та обвинувачених, висновки експертів інших фахівців і т.п.).

Визначаючи обґрунтованість виплати заробітної плати і премій робітникам та службовцям, експерт-бухгалтер досліджує дані про дотримання на підприємстві систем оплати праці, порядку документального оформлення і обліку операцій по розрахунках з робітниками та службовцями, а також перевіряє правильність нарахування і виплати заробітної плати (преміальних сум) відповідно з діючою на підприємстві тарифною системою, встановленими посадовими окладами, ставками, розцінками і нормами виробітки, показниками і умовами преміювання.

Нерідко перед експертом-бухгалтером ставлять питання про стан обліку і контролю витрати коштів на оплату праці на даному підприємстві. Експерт-бухгалтер може охарактеризувати у висновку стан контролю і обліку і за власною ініціативою, якщо вважає, що це може мати значення для з'ясування умов і обставин, які сприяли приховуванню необґрунтованих виплат. При цьому експерт повинен керуватися Положеннями по обліку праці і нарахуванні заробітної плати на підприємстві.

Коло питань, пов'язаних з дотриманням установленого порядку ведення обліку з оплати праці, дуже велике і різноманітне. Це питання нарахування і виплати заробітної плати відповідно до виконаних обсягів робіт і відпрацьованого часу, а також преміальних винагород, доплат за понаднормові і нічні роботи, оплати за час відпустки, простоїв або у

випадку випуску браку; стягнення податків і утримань із заробітної плати; розрахунків з робітниками та службовцями, депонентами, органами соціального страхування, Пенсійним фондом і державним бюджетом; оформлення операцій по нарахуванню і виплаті заробітної плати, розрахункам з робітниками та службовцями, а також їх відображення в бухгалтерському обліку і звітності.

Об'єктом судово-бухгалтерської експертизи, як відомо, є бухгалтерські документи, що відображають фінансово-господарську діяльність підприємства. Проте документи бухгалтерського обліку досліджуються не тільки експертом-бухгалтером, але й експертами інших фахів, при проведенні криміналістичних, будівельно-технічних, товарознавчих, технологічних експертиз. Кожний з спеціалістів досліджує бухгалтерські документи відповідно до предмету конкретної експертизи. Так, наряд на виконані роботи експерт-бухгалтер досліджує під кутом зору обґрунтованості зроблених по ньому розрахунків, відповідно нормам і розцінкам, особові рахунки, розрахункові і платіжні відомості. Інженер-будівельник розглядає той же наряд як документ, що містить дані про обсяг фактично виконаних робіт, і визначає можливість виконання зазначених у ньому робіт, приймаючи в увагу виробничі умови - час роботи, використання механізмів, кваліфікацію робітників, особливості проекту і конструкцій і т.п. Криміналістична експертиза досліджує підписи осіб, які склали наряд, виявляє наявність у ньому виправлень, дописок і т.д.

У залежності від того, яка сторона документу, що знаходиться в справі, цікавить слідчого (або суд), формулюються питання для експерта відповідного фаху.

У справах про розкрадання коштів шляхом необґрунтованого нарахування і виплати заробітної плати слідчий суддя (суд) може поставити перед експертом-бухгалтером завдання з визначення:

- розміру необґрунтовано виплаченої заробітної плати на підприємстві за певний період або певному колу осіб;
- наявності або відсутності нестачі (або надлишків) коштів у касі підприємства;
- розміру нестачі, яка створилася в касі підприємства в результаті необґрунтованої виплати заробітної плати;
- відповідності даних, які наведені в свідченнях обвинувачуваних і свідків, в неофіційній обліковій документації і т.д.;
- даних бухгалтерського обліку;
- правильності оформлення відображених у бухгалтерському обліку господарських операцій;
- коло осіб, які відповідали за забезпечення належного обліку операцій по нарахуванню і виплаті заробітної плати за визначений період;
- сум необґрунтовано виплаченої заробітної плати у випадках завищення обсягів фактично виконаних робіт або розцінок (у відповідності з висновком будівельно-технічної експертизи);

- коштів, необґрунтовано списаних по касі підприємства у відповідності з висновком криміналістичної експертизи).

Висновки експерта-бухгалтера повинні ґрунтуватися на результатах дослідження бухгалтерських документів підприємства, проведеного у відповідності з вимогами до бухгалтерського обліку і чинних нормативних актів, які регулюють порядок обліку і звітності фінансово-господарської діяльності підприємств. Якщо ставляться питання, які не відносяться до області спеціальних бухгалтерських пізнань, він зобов'язаний відмовитися від проведення досліджень.

Часто зустрічаються питання, які не входять у компетенцію експерта-бухгалтера, але які включаються в постанови слідчих, це питання, пов'язані з виявленням осіб матеріально-відповідальних за збиток, заподіяний підприємству в результаті необґрунтовано нарахованої і виплаченої заробітної плати. На ці питання експерт-бухгалтер не повинен відповідати, оскільки для встановлення особи, що причинили збиток підприємству, недостатньо спеціальних пізнань в області бухгалтерського обліку. Нерідко перед експертом-бухгалтером ставляться задачі не його компетенції, це визначення: розміру завищення обсягів (фактично виконаних) будівельно-монтажних або ремонтних робіт, а також факти завищення розцінок на виконані роботи; завищення відсотку преміальних виплат у залежності від обсягу виконаних робіт або перевиконання планових завдань; відповідності фактичного балансу робочого часу встановленим нормативам.

Відповіді на ці питання повинні дати експерти-будівельники, спеціалісти в області нормування і планування. Роль експерта-бухгалтера зводиться тут лише до визначення за бухгалтерськими документами сум необґрунтованих виплат коштів і витрат матеріальних цінностей.

Експертам-бухгалтерам слідчі найчастіше пропонують встановити суму заробітної плати, виплаченої з каси підприємства особам, які поставили підроблені підписи в платіжних відомостях. На таке питання експерт-бухгалтер може відповісти тільки при наявності висновку експерта-графолога.

Не може розглядати експерт-бухгалтер і питання, пов'язані з розподілом суми матеріального збитку від необґрунтовано нарахованої і виплаченої заробітної плати між бухгалтером розрахункового відділу бухгалтерії і касиром. Рішення таких питань припускає встановлення відповідальності за заподіяний збиток, але, застосування законодавства про повну, обмежену або підвищену матеріальну відповідальність входить у компетенцію органів розслідування, а не експерта-бухгалтера.

Досліджуючи надані документи по обліку виробітку і заробітної платі, розрахункові і платіжні відомості, облікові регістри (журнали-ордери і т.п.), а також звітність, експерт-бухгалтер встановлює обґрунтованість виплат, керуючись нормативними і довідковими матеріалами по оплаті праці тієї галузі народного господарства, якій належить дане підприємство.

Встановивши факти необґрунтованих виплат, експерт-бухгалтер не оцінює суб'єктивних мотивів посадових осіб, не кваліфікує юридично їхні

дії (або бездіяльність). У висновку експерта-бухгалтера не може бути присутнім, наприклад, твердження про те, що установлені відхилення від вимог чинних нормативних актів є результатом халатності, тобто невиконання або неналежного виконання посадовою особою своїх обов'язків. Експерт бухгалтер не має права визначати, що встановлені їм у платіжних відомостях або первинних документах розбіжності виникли внаслідок підробки, тобто навмисно внесених посадовою особою явно помилкових зведень, у висновку експерта-бухгалтера повинна наводитися лише об'єктивна характеристика необґрунтованих виплат і виявлених їм відхилень від встановлених нормативними актами правил ведення обліку і звітності. Тільки слідчі і судові органи, використовуючи його висновок в якості одного з джерел доказів по кримінальній справі, поряд і в зв'язку з іншими доказами дають правову оцінку виявленим фактам, встановлюють наявність (відсутність) складу злочину, винність (невинність) конкретних осіб, розмір заподіяного матеріального збитку.

Встановивши факти необґрунтованої виплати заробітної плати, експерт-бухгалтер вказує, кому неправильно нарахована заробітна плата, по якому первинному документу (найменування, номер, дата), у яких відомостях і облікових реєстрах відображена операція, хто оформив документацію і хто дозволив необґрунтовані виплати. Докладна документально обґрунтована характеристика кожного факту неправильних виплат потрібна для того, щоб слідчі і судові органи, використовуючи висновок експерта-бухгалтера в сукупності з іншими доказами по кримінальній справі, могли належним чином визначити характер правопорушень, провину конкретних осіб, розміри сум відшкодування кожним заподіяного збитку.

Завищення даних про обсяги виконаних робіт у документах з обліку виробітку (нарядах, дорожніх листах, звітах про виконання норм виробітку і т.п.) можуть бути виявлені при зіставленні їх з даними про кількість оприбуткованої продукції (або деталей і напівфабрикатів, переданих на подальшу переробку або оприбуткованих на складі). Щоб встановити достовірність наведених у документах по обліку виробітку даних про обсяг виконаних робіт, нерідко потрібно залучення інших спеціалістів - інженерів, нормувальників, технологів. Так, факти завищення ремонтних і будівельних робіт виявляються, як правило, шляхом зіставлення обсягу оплачених робіт по нарядах з їх кількістю, передбаченою кошторисом. При наявності незакінчених робіт найчастіше виникає потреба в проведенні контрольного обмірювання обсягу виконаних робіт на місці (у натурі), розрахунку оплати праці по кошторису і зіставленні її з фактично виплаченими сумами.

Найважливішою умовою успішного проведення експертом-бухгалтером дослідження документів по нарахуванню і виплаті заробітної плати є знання організації, методології і техніки обліку.

На кожному підприємстві для отримання необхідної оперативної інформації, а також показників звітності по праці і заробітній платі, відомості, які утримуються в первинних облікових документах, групують і

систематизують по відділах, цехах, виробничих ділянках, господарствам і видам діяльності; табельним номерам робітників та службовців; категоріям робітників, професіям, розрядам, формам оплати праці і статтям фонду заробітної плати; видам утримань з заробітної плати; причинам і винуватцям браку, простоїв; видам доплат; напрямкам і місцям витрат; синтетичним і аналітичним рахункам.

Досліджуючи документи, пов'язані з оплатою праці сумісників, експерт-бухгалтер нерідко використовує засіб зустрічної перевірки документів, що підтверджують виконання робіт. Встановивши наявність необґрунтованих виплат з фонду заробітної плати суміснику, експерт-бухгалтер, у необхідних випадках, повідомляє слідчому про те, що зазначені в трудових угодах номери паспортів, домашні адреси, місця основної роботи сумісників потребують перевірки. Така перевірка буває необхідна у випадках, коли відсутні документальні дані, що підтверджують виконання робіт по трудових угодах або документація викликає сумнів. Слідчими діями при перевірці можуть бути виявлені факти, що свідчать про виплати підставним особам або за підробленими документами. Для дослідження таких документів, визначення у платіжних відомостях підписів призначається відповідна криміналістична експертиза.